DiVA
http://www.diva-portal.org

Preprint

This is the submitted version of a chapter published in *Gothem en strandsocken : Skrift 5 Fisket och livet vid kusten*.

Citation for the original published chapter:

Ronström, O. (2018)
Musik i Gothem - skärvor av ett musikliv
In: *Gothem en strandsocken : Skrift 5 Fisket och livet vid kusten* (pp. 29-50). Gothems sockenförening

N.B. When citing this work, cite the original published chapter.

Permanent link to this version:
http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-374174

Musik i Gothem - skärvor av ett musikliv

Owe Ronström

- Vilken musik har klingat i Gothem ?

- Vilket slags musikliv har spunnits runt Gothemborna genom tiderna ?

Det enkla svaret är att vi inte vet särskilt mycket, i alla fall när det gäller äldre tidevarv. Det är först från 1800-talets början som det dyker upp mer information om musikanter, om var och när musik spelades i socknen och dessutom något om vad som spelades. Men om hur det lät vet vi egentligen nästan ingenting förrän i vår egen tid, från 1970-talet och framåt, när bandspelare av olika slag börjar användas också i vanligt folks hem. Därför blir det nödvändigt att här måla med de breda penslarna när det gäller äldre tid, med de enstaka beläggen från just Gothem och Gotland som extra krydda. Först när vi når 1800-talet blir det möjligt att göra det omvända, utgå från personer som verkat i socknen och låta de större skeendena träda i bakgrunden. Skärvor av ett musikliv i Gothem ska det handla om och därför är det också lämpligt att låta berättelsen sluta vid 1970-talet och lämna vår egen tid till en annan penna och ett senare tillfälle.

Musik i och kring kyrkan

Många spår av äldre tiders musik och musikanter finns det inte. Men av de som ändå blivit kvar kan vi lugnt konstatera att musik och musikanter har det funnits i Gothem så långt tillbaka vi överhuvudtaget kan se. Klokt är att börja med kyrkan, som i nära tusen år varit ett musikens fäste på Gotland. Med kristendomens införande och allt kyrkobyggande på ön under 1100-talet fick den kristna liturgin en given plats i gotlänningars liv. I mässan sjöng präster med särskild utbildning konstfulla hymner på gregorianskt vis. Till deras hjälp bildades tidigt körer av vanligt sockenfolk, grupper av män och endast män som fick särskild övning i att sjunga psalmer och lovsånger. I Gothems kyrka står ännu en korbänk med 8 platser från 1300-talet, ett minne över en musikalisk verksamhet genom många sekler. En mycket lång kedja av körsångare i och kring kyrkan har det blivit, trettio generationer eller mer. De allra flesta är förstås okända. Men några av sockens ”korkarlar” känner vi med namn: Hvatr, Benediker, Jakober skräddare och Eringils, för att de ristat sina namn med runor i korbänken, där man ännu kan läsa dem;[1] Nils Kyrkbinge, Jacob Tummungs, Per Botvalde och andra sockenbor, för att de antecknats i något dokument.[2]. Några korkarlar i Gothem finns inte längre, korbänken står nu mest tom. Men körsången fortsätter förstås ändå, som den så länge gjort, fast nu oftare med kvinnor i huvudrollerna. Senaste länken i den månghundraåriga kedjan, Gothemskören, bildades som pastoratskör 1920 och leddes

mellan 2012 och 2017 av kantor Birgit Sjöstedt-Gahnfelt.[3] 2017 övertog Anton Linnerhed ledarskapet.

Hur kyrkomusiken klingat i Gothem och andra gotländska socknar under seklerna vet vi som sagt lite om. Men vad som spelats vet vi ändå något om, genom bevarade dokument, gudstjänstordningar, psalmböcker, notsamlingar. Ett spännande fynd gjordes i Källunge kyrka 1913. Där fann man en handskriven notbok, kallad Källungehandskriften eller Codex Kellungensis, daterad 1622. Den innehåller altstämmor till över 300 fyra- till tio-stämmiga verk, med texter på tyska och latin för kyrkoårets olika behov. Stämmorna har uppenbarligen skrivits ner av ett tiotal olika personer. En av dem har spårats, han kom från Lausitz i Schlesien, Tyskland. Musiken har komponerats av ett trettiotal tonsättare, från bl.a. Tyskland, Holland, Italien och Slovenien. Bland dem finns flera av dåtidens stora namn på musikens himmel, kompositörer välkända över hela Europa: Hieronymus Praetorius, Melchior Vulpius, Jacob Gallus, Orlando di Lasso och Hans Leo Hassler.[4]

Hur stämboken hamnat i Källunge är oklart. En möjlighet är David Herlicius, musiker från Stralsund, som verkade som domkyrkoorganist i Visby 1620 - 1638. En annan möjlighet är Johann Bahr, född 1610 i Schleswig och bosatt i Visby från ca 1630, där han blev Herlicius efterträdare som domkyrkoorganist 1638. Johann Bahr har själv bidragit med två nummer i stämboken. En tredje möjlighet är Henrich Schacht (1602-39), som var präst i Källunge. Hans sonson Matthias Henriksen Schacht (f 1660 i Visby, död 1700 på Fyn) blev för övrigt en stor musikkännare och musikteoretiker.[5] Men varför just i Källunge? Jo, antagligen för att Källunge då hörde till Visby prebende-pastorat. Biskopen var alltså bosatt i socknen och Källungeborna var ansvariga för hans försörjning. Därför kan man gissa att kyrkomusiken i Källunge sågs som särskilt betydelsefull och att den odlades med särskild omsorg.[6]

Källungehandskriften är spännande på flera sätt. Först för vad den innehåller, själva musiken. Sedan också för vad den berättar om, nämligen ett vittförgrenat och mycket vitalt nord- och centraleuropeiskt musikliv vid 1600-talets början. Här får vi tydlig inblick i hur musiker, tonsättare och musikteoretiker rört sig över stora ytor, och hur ny musik snabbt spridits över stora delar av Europa. Och så berättar boken också om hur Gotland vid denna tid var en väl integrerad del av detta omfattande och synnerligen levande kulturliv. Inte bara Visby, som ju fötts som kosmopolitisk stad och nav i dåtidens kulturflöden, utan också socknar som Källunge.

Även om Källunge pastorat var lite speciellt genom att husera självaste biskopen, så kan vi nog utgå från att liknande förutsättningar fanns också på andra håll på Gotland. Vi kan nog också anta att Källungeprästen Henrich Hindricsson Schacht haft kontakter och utbyten med präster i närliggande pastorat, däribland Nils Christensson, hans samtida kollega i Gothem, verksam som präst 1598-1651. 13 söner fick han under sin långa prästtjänst, alla prästlärda och somliga vigda präster. Vi kan därför utgå från att en hel del kyrklig musik omgav dem, i hemmet, i kyrkan och under utbildningen. Och inte minst kan vi nog också utgå från att även om stämboken i Källunge

är unik, så har musiklivet i och kring kyrkan också i många andra av öns socknar stått i nära förbindelse med den omfattande och högstående musikkultur som växt fram kring kyrkor och kloster i Europa.

Kantorer, klockare och församlingssång

En särskilt viktig roll i socknens musikliv hade länge kantorer och klockare. Numer är kantor oftast liktydigt med organist. Men tidigare var det sång kantorer ägnade sig åt, vilket ju också gav dem deras yrkesbeteckning, kantor betyder just 'sångare'. Deras roll i kyrkan fick nya förutsättningar under 1500-talet, när vår del av världen övergick till den lutherska läran. På Gotland startade reformationen tidigt, omkring 1525. När biskop Brask i Linköping två år senare, 1527, visiterar Gotland finner han till sitt eget förtret att reformationen från katolskt till protestantiskt i praktiken redan ägt rum. Några år senare, under 1530-talet, övergår också Danmark, som ju Gotland då tillhörde, till den lutherska läran.

I Sverige blir reformationen en mer långdragen process, som inleds på 1520-talet, men som pågår åtminstone till slutet av 1500-talet. Vid det stora kyrkomötet i Strängnäs 1593, när den svenska kyrkans nya lutheranska gudstjänstordning slutgiltigt skulle utformas, tilldelades församlingssången en ny och alltmer viktig roll. Kor-gossars och korkarlars roll i mässan minskades. Gamla tjänster som korpräster, 'chorales', drogs in. "Katolsk" liturgi och "papistiska" musikformer bekämpades och ersattes. Sången fick nu istället präster, kantorer och klockare stå för, i en del städer också skolkören, som sedan länge ålagts plikt att medverka med sång vid gudstjänster och begravningar. Men viktigast var ändå att tillfällena för menigheten att sjunga med i hymner och psalmer utökades. Med ny gudstjänstordning och bibel och psalmbok på svenska realiserades under 1600-talet steg för steg det stora projektet, en enhetlig svensk kyrka i hela det svenska riket. Och efter att Gotland blivit svenskt 1645 påbörjas samma process också här, om än till att börja med i långsam takt. Genom Ericus Petraeus (1603 - 1697), präst i Gothem från 1654, får försvenskningen särskild kraft. Han var, skriver Lemke i sina herdaminnen, "den förste, som med flit började öfva svenska kyrkoceremonier här på landet".[7]

I den nya svenska praxis som växte fram, och som till stora delar ännu råder, blev församlingens gemensamma psalmsång ett av mässans bärande inslag.[8] Någon enkel uppgift var det knappast att få församlingen att gemensamt sjunga på samma melodi och ton. Kyrkan anbefallde ihärdigt enhetlig församlingssång, men eftersom det ännu inte fanns någon enhetlig koralbok, och eftersom psalmrepertoar och melodier därför lärdes in gehörs-mässigt så uppstod ändå en mängd lokala folkliga variationer. Uppgiften att disciplinera församlingens sång gick till klockaren, som nu också fick i uppgift att bli socknens musiklärare och dirigent. 1650, just när Gotland blivit en del av Sverige, inpräntade biskop Laurentius i Västerås vikten av att klockaren ställer sig mitt i kyrkan för att "hålla then enfaldige och olärde hopen rätt widh thonen, att församlingen i Choren

och utanföre må stämma wäl öfwerens, så at sigh icke yppar något oliud och förargerligh mootsträfwighet".

Uppdraget som klockare blev nu omfattande. Förutom ringning, grävning och vaktmästarsysslor ingick att vara prästen till hjälp i mässan, leda församlingens sång, instruera korkarlarna och undervisa socknens barn i katekes och psalmsång. Hur 1600- och 1700-talens klockare i Gothem, Jöran Andersson, Per Olofsson, Rasmus Christenson och andra, skötte sina många uppdrag vet vi förstås inte. Ännu mindre vet vi om de, som biskop Laurentius påbjöd, ställde sig mitt i kyrkan för att "hålla den enfaldiga och olärda hopen rätt vid tonen". Men att problemen med att få församlingarna att sjunga utan "oljud och förarglig motsträvighet" kvarstod, det vet vi av en del bevarade klagoskrifter från prästerskapet.[9]

Med 1686 års kyrkolag, som stadgade att alla i god tid måste infinna sig i kyrkan för att bekänna sina synder, fick problemet med koralsångens variation över landet ny näring. Jesper Swedberg, en av de drivande krafterna bakom 1695 års psalmbok och 1697 års koralbok, hoppades att kunna bidra till större enhetlighet i psalmsjungandet och att utrota all "otienlig och misshällig sång" i kyrkan.[10] Både psalmbok och koralbok blev snart norm i Sverige. Men eftersom läskunnigheten ännu inte var särskilt utbredd och notböcker var sällsynta och svåra att uttolka, uppstod ändå en mängd lokala psalmvarianter. En sådan gotländsk folklig psalm upptecknades av August Fredin på slutet av 1800-talet, "Jäus av jäus" (Ljus av ljus), en variant av Sv. Ps. nr 488. Fredin skriver: "Melodin finnes ej i Svenska psalmboken, de sjöngo *'ättar gammelt'*.[11]

Söndagen 2 juli 1741 besökte Carl von Linné gudstjänsten i Gothems kyrka. "Kyrkan var vacker", skriver han" och fortsätter: "Manfolken och kvinnfolken sjungde var sin vers av psalmerna, under vilket det andra könet höllt alldeles tyst."[12] Då satt ännu kvinnor på norra och män på södra sidan i kyrkan. På kvinnosidan satt främst prästfruar, så "hustrur, stora ärliga pigor och efter dem huskäringar".[13]

Med folkskolans införande 1842 upphörde så småningom klockarnas läraruppdrag. I Gothem blev Anders Olofsson (eller Olsson, 1767-1838) den siste klockaren av det gamla slaget. Efter honom blev klockartjänsten förenad med skolmästartjänsten, en syssla som "skolmäster" Daniel Pettersson fick ta sig an efter Anders Olofssons död 1838. Några år senare bestämde sockenstämman att den nya folkskollärarbefattningen som riksdagen beslutat om också skulle ha inneha klockaruppdraget. Den förste i raden av folkskollärare i Gothem, Rudolf Carlson, anställdes 1847 och var således också ansvarig för kyrkans musikundervisning i socknen.[14]

Bredvid kyrkan, bokstavligt talat, har skolan varit ett musikens andra fäste i gotländska socknar. Lärarna behövde vara mångkunniga, de skulle ju undervisa i så många ämnen från första klass och uppåt, också sång och musik. In till 1960-tal inleddes skoldagen regelmässigt med psalmsång och sjöng gjorde man också inför helger och högtidliga ceremonier, som skolavslutningar och nationella helgdagar.

Ännu en bit in på 1900-talet var det vanligt att lärare också var klockare och kyrkomusiker. Så var det också i Gothem, tills skolläraren Rudolf Carlson, barnbarn till den tidigare läraren med samma namn, lejde bort klockar-delen till Johan Gahnström. Formellt avskaffades klockartjänsten i Sverige först 1947. Den delades då upp i två, dels kyrkomusiker, kantorer och organister med ansvar för sång och musik, dels klockare med ansvar för ringning, grävning och vaktmästarsysslor.

Orglar och organister

I den nya protestantiska statskyrkan fick inte bara församlingssång en ny roll, utan också orglar. Under 1600-talet blev orgelbyggarna i Sverige fler och skickligare, orglarna allt vanligare och alltmer sinnrikt konstruerade. Under 1700-talet träder så organisten vid sin orgel fram som den kyrkliga musikens verkliga primus motor.[15] Orglarnas inträde i kyrkorummen sammanföll med och stärktes av en ökande vilja från prästerna att disciplinera församlingen, att äntligen få dem att sluta med att sjunga som de ville och istället prisa Gud enhälligt och samtidigt, med den rätta rösten och på samma melodi. Den viljan fick alltmer högröstade uttryck mellan 1600- och 1900-talen, särskilt i samband med att vågor av renlärig protestantisk pietism med ökade krav på innerlighet och bokstavstroende drog fram över nordvästra Europa.

På Gotland blev orglar vanliga först under 1800-talets sista decennier. Ännu 1871 fanns inte fler än 28 kyrkor med orglar utanför Visby. Jakob Karlsson i Lau, Fäi-Jakå, berättar att på 1870-talet gick både de gamla och unga i kyrkan *”u singäd säin sallmar, äutn årrgäl u kånstgärrdar mussäik, sått gubbar var hail raud i flaini...”* [16]Den första kyrkorgeln i Gothem invigdes 1886. Då behövdes inte längre korkarlarna i korbänken, och inte heller behövde de sjunga ”så att de var helt röda i ansiktet”. Nu övertogs deras platser istället av kyrkvärdar och klockare. Psalmsången anfördes nu av kantorn tillika skolläraren Victor Theodor Carlson från sin plats vid orgeln.[17]

Elimkapellet

Väckelserörelsen nådde Gotland runt 1850 och spred sig under de följande decennierna över hela ön. Också frikyrkokapellen blev starka fästen för sång och musik. En baptistförsamling bildades i Gothem 1887. Många ung-domar drogs till den nya församlingen, så många att en särskild ungdomsförening, ”Plantan”, bildades 1906. Några år senare, 1909, startade ungdomarna också en egen musikverksamhet, ”Sång- och Musikföreningen”. 1912 firades första gudstjänsten i det nybyggda Elim-kapellet. Efter en tillbyggnad blev det ett av de största kapellen på Gotland och fick därför ofta husera större möten och sammankomster.[18]

(Elimkapellet sett från gården)

Frikyrkokapellen kom att få mycket stor betydelse i det som skulle komma att bli ”det svenska musikundret”, och som ett drygt halvsekel senare ledde fram till musikskolor, kulturskolor och folkhögskolornas musiklinjer. Många är de svenska musiker som fått sin första inspiration och sina första lärospån inom frikyrkorörelsen. Och ännu fler är de som hittat en väg till vardagligt sjungande och musicerande i söndagsskolor, på möten, och inte minst, genom att samlas utanför kapellen under ljumma vårkvällar och nynna med i frejdigt framförda frälsarsånger.

Det som lockade ungdomar till Elimkapellet i Gothem var sång och musik av långt mindre högtidligt slag än den högkyrkliga, under gudstjänster och i söndagsskola.[19] Lennart Andersson minns från krigsåren på 40-talet:

Hela Gothem var ju engagerade i söndagsskolan. De var i kapellet allihop, det var en väldig tillslutning med ungdomar. Där spelade Arvid Björklund och Miriam Larsson. Och Josef Forslund i Boge kunde spela ibland. Det var många som man inte kunde tro att de kunde spela orgel, men orgel fanns ju i många hus. Där fick man lära sig sjunga lite, där var mycket sång.

Söndagsskolan var halv tio på söndagar, det var en timme. De hade en tavla med en särskild rebus man skulle lösa och så sjöng vi efter Söndagsskolans sångbok. Det var en rätt mysig timme faktiskt.

Det var alla slags folk. När jag gick i söndagsskolan var det mycket finlandsbarn och estländare, de lärde sig mycket och fick en god start med språket genom sången. Det var inte så där högdraget. De satt där och sjöng med det de kunde den där timmen och gemenskap fick man ju också. Det var ett sångarställe, det får man säga.[20]

Anna Andersson

Judith Söderström fiol, Miriam Larsson orgel, okänd fiol

En av dem som sjöng mycket, i hemmet, under arbetet, i församlingen och som vikarie i söndagsskolan, var Lennarts mor, Anna Andersson (1889 - 1964). Tre visböcker med svarta vaxdukspärmar har hon lämnat efter sig, den första daterad 1906. I dem skrev hon med sirlig stil ned de sånger hon ville bevara och sjunga, mestadels andliga väckelsesånger.[21] Om Anna och hennes sånger skriver Eva Sjöstrand:

Anna sjöng först i baptisternas ungdomskör, sedan i sångkören tillsammans med ett tjugotal kvinnor. De hade egna sångböcker och skrev av visor ur varandras böcker. Anna sjöng alltid hemma, om eftermiddagarna, skillingtryck med åtskilliga verser. ”Det var ett förskräckligt sjungande, och de där skillingtrycken blev bara sorgligare och sorgligare, till sist kunde tårar komma på vem som helst”, säger sonen Lennart Andersson.[22]

Det var i hög grad sången och musiken som gav väckelserörelsen dess fart och energi, när den drog fram över Sverige under decennierna kring sekelskiftet 1900. I kapellen kunde också de särskilt musikintresserade få sina första lektioner i konsten att spela något instrument. I Gothem var Miriam Larsson vid Busarve under flera decennier sysselsatt med kapellets sånggrupp. Hon lärde också ut gitarrspelets grunder och de första ackorden till en del av socknens ungdomar. Bland dem var fyra av syskonen Liljegren i Botvaldevik, Britt, Sten, Christer och Anders, som på 1950-talet kom att framträda med sång och spel i Elimkapellet.

Några av syskonen Liljegren i Lädu med Kalle Jakobsson på dragspel *Miriam Larsson*

Lekstugor, spel och dans

”Lekstuga” är numer ett litet hus speciellt designat för små människors lek. Förr betydde lekstuga fest för vuxna med dans och musik. Lekstugorna var den viktigaste samlingsplatsen för ungdomen, på vissa håll kanske också den enda. *”Dän vaksnä ungdomän, ellar daim sum had blitt Konfirmernä ellar gatt u läst, had laikstäuå med spel u dans…”* skriver Jakob Karlsson, Fäi-Jakå, om sin ungdomstid i Lau på 1880- talet. Det gick till så, fortsätter han:

att nägle stycken dränggar u päikår (…) läggar ihop penninggar, u dränggar kaupar starkvarår (bränvein u rämm u kånjack u väin) u päikar kaupar såckar u kaffi u läggar siktmjöl ihop u bakar kaka. U så bidar di da allesum ska varä (..) u så har di da surr, ellar leikstäuå, a par kväldar, um varår räckar så länge.[23]

Mot ett par riksdaler i betalning fick man någon bonde att låna ut ett rum, spelmän tingades och så dansade man, ett par i sänder, i tur och i ordning. Vid större helger hölls bidkalas, hopläggningskalas med särskilda inbjudningar och traktering med mat och dryck. Då kunde också gift folk dyka upp, medan *”gubbar som int dansädä sat i varrdäs-ståuu bäi a bord u spelte marrjas u bräus, ellar spelt kårt, u had förtärning me öl u bränvein i kaffi, u flipp ellar baul”* minns Lars Rosenqvist i När. Betalning fick spelmannen också, en eller två riksdaler, som samlades ihop efter dansen. Därtill trakterades spelmännen förstås med brännvin, tidens universalmedicin inte bara mot allehanda sjukdomar, utan också mot stela fingrar, blyghet och nervositet.

De tror ja, att ja kan säge, set mikä har ja i mäin dagar, män’n nykktar spelman, en som int tat bränväin, de har ja alldri set: män väl drukknä de har ja set dum, u stöärst dail’n spelar dubbält så bra, sän di hadd fat si några supar, u någ’n halvä; de var va som gärd fingrar mjaukä u sätt fart i stråk’n…” [24]

Lekstugor var otänkbara utan musik, och det gällde också alla de stora livsritualerna, dop, bröllop och begravning, liksom alla de stora årshögtiderna, påsk, midsommar, jul osv. Men vad spelade man? Och vad dansade man till? I bevarade spelmansböcker och upptecknin gar av bl.a. Per Arvid Säve, Mathias Klintberg, August Fredin och Svante Pettersson finner vi tydliga spår av ålderdomliga musikstilar, särskilt i visorna. En sådan visa med klar Gothemsanknytning har jag funnit, upptecknad av Per Arvid Säve efter Eva Maria Romdahl, född Rundberg 1810 i Gothem, sedemera gift med tullinspektoren P.H. Romdahl i Kappelshamn. Det är en skämtvisa av en typ som varit vanlig i hela Skandinavien. Texten bygger på upprepade motiv med små förändringar som får betydelsen att stegvis förändras. Melodin är modal med litet tonomfång och har drag av den mycket spridda Folie 'd'Espagne-melodien.[25]

2: 10. »*Men um det skudde kummä frejare . . .*»
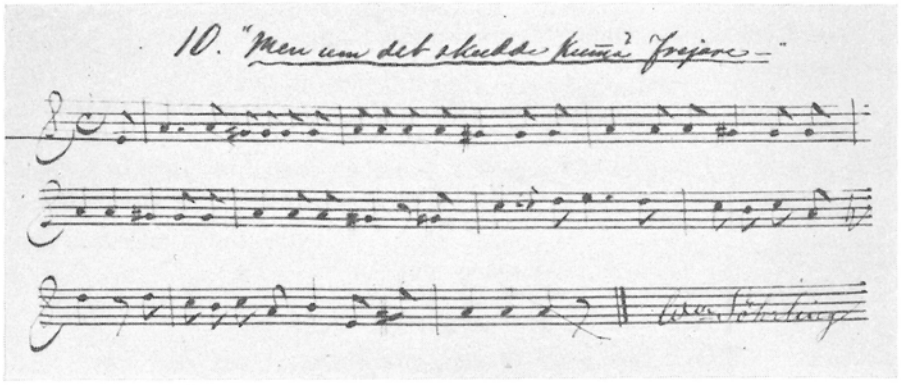
Men um dät[1] skudde kummä frejare till mi;
sum jag vajt att dä gär,
Har gärt en gang förr;
Gär väl ännu en gang;
Men inte så skall ja' bidä han ga in:
Dä' skall jag läugä han — de u de, de, de!

I polskor och högtidsstycken finner vi lika tydliga spår, men då istället av 1700-talets galanta barocka musikstil. Särskilt i Fredins Gotlandstoner ser vi tydliga avtryck av tidens modevågor, som det tidiga 1800-talets kadriljer och det sena 1800-talets stora fluga, bostonvalser i mängd. Summa summarum, vad den bevarade musiken visar oss är att också under 1700- och 1800-tal är musiken på Gotland nära sammankopplad med den samtida europeiska musikkulturen. Inte precis en avlägsen och isolerad utkant, snarare en vital del av ett större europeiskt sammanhang.

Musikanter i Gothem

De allra flesta sångare och musikanter i Gothem under den här tiden är för länge sedan glömda. Av deras musik finns just inga spår alls. Men några känner vi ändå till, framför allt genom

arkivarien Ture Carlssons och spelmannen Svante Petterssons idoga samlande av notiser om äldre tiders spelmän.[26]

Spår av musik, men just inte mycket mer, kan man ibland hitta i boupptecknin gar. Efter Zackarias Zackariasson (1723-1800), husbonde vid Hangre, registrerades en fiol.[27] Också Petter Hansson, husbonde vid Svalings, död 1854, endast 35 år gammal, lämnade en fiol efter sig.[28] Vem som spelat på den fiolen kan vi förstås inte veta, men vi kan anta att det i alla fall funnits ett musikintresse i familjen. Möjligt är i så fall att det intresset följde med Petter Hanssons äldre bror Hans när han 1834 flyttar till Nors, där han året efter blir husbonde och tar sig namnet Norrby. Om Hans Norrbys son Lars Petter Norrby har skolläraren Victor Carlson antecknat i en skolmatrikel: *”Han älskade musik och sång, i synnerhet psalmsång, och ända till sista dagarna av hans levnad spelade och sjöng han psalmer.”* [29]

Något mer vet vi om Kristen Olsson (1735-1821), bosatt vid Tjelder i Boge, strax norr om gränsen till Gothem. Han var kalkugnskarl och klockmakare, dessutom vida känd och uppskattad spelman. Sonen har för P. A. Säve berättat om fadern att han

var en hygglig och glad man, afhållen och eftersökt af alla, och arbetade i sitt skifte hela sin lifstid med kalkbränningen vid Tjeldare-vik. Men, utom detta sitt egentliga årsarbete, var han ock en snäll speleman och gifven gäst på alla bröllop och högtidligheter vida omkring i landet. Han var äfven en skicklig byggare af qvarnar och vattensågar, och såsom sådan anlitad kring hela Gotland.[30]

Hur långt ”vida omkring i landet” sträckte sig under andra halvan av 1700-talet är inte gott att veta. Men att Kristen Olsson som spelman kan ha gästat bröllop och lekstugor i närbelägna Gothem är ändå högst troligt.

Äldst i raden av Gothemsspelmän som lämnat fler spår efter sig är Nils Johan Hedström (1803 - 1871), från 1828 bosatt vid Viby. Han anges i husförslängder som arbetskarl, senare backstugeuhjon, men var snickare till yrket, som ju också senare tiders invånare vid Viby varit. Pappan var Anders Olofsson, klockare i Gothem 1794-1838.[31] Hedström var känd som duktig spelman. Han spelade mest fiol, men ”pustede” också klarinett, som det hette på den tiden. Hans fiol och möjligen också hans klarinett gick senare i arv till en annan musikant i Gothem, Gustaf Johansson vid Kyrkebinge.

(Johan Hedström)

Samtida med Nils Johan Hedström var Lars (Lorentz) Paul Engbom. Han föddes 1810 i Lojsta, där fadern, Paul Engbom (1777-1850), då var präst. 1827 fick fadern prästtjänst i Gothem, som sedan han upprätthöll i 33 år. Också barnen Lars, Carl (f 1812) och Margareta Christina (f 1815) flyttade med till Gothem. Lars bosatte sig på Tummungs ägor i Botvaldevik, där han bodde till sin död 1880.[32]

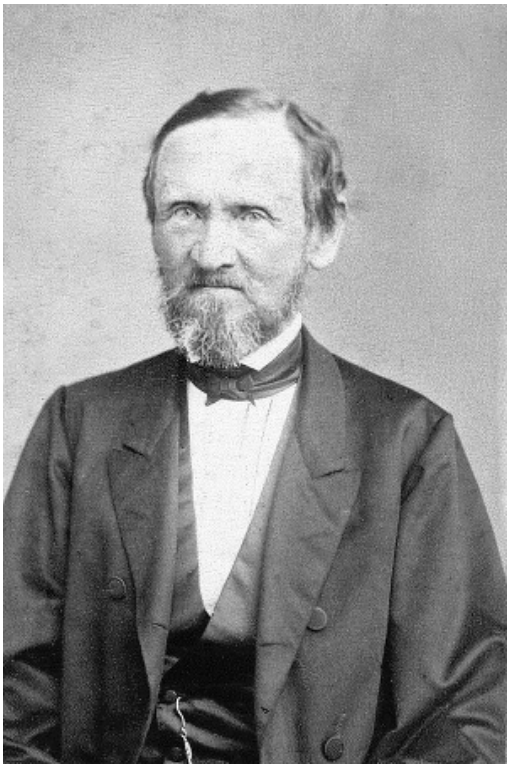

Lars Paul Engbom var av allt att döma en ovanligt mångkunnig man. Han var verksam som lantmätare, titulerades ”ingenjören” av sin hushållerska, författade tidningsartiklar i diverse ämnen och därtill dikter, tillfällighetsverser, hyllningsdikter, högtidsverser, begravningsverser och texter till kända melodier på släktingars högtidsdagar. Engbom var uppenbarligen mycket musikalisk. Han spelade piano, orgel, flöjt, klarinett, gitarr, och så förstås fiol, ett av tidens allra populäraste instrument. Han komponerade bl.a. koraler, psalmer, flerstämmiga sånger, valser och polonaiser och lär också ha lett en blandad kör i Gothem i vilken han själv sjöng basstämman.

(*Lars Paul Engbom*)

I hans kvarlåtenskap fanns bl.a. en gitarr, en kabinettsorgel, en speldosa, fyra psalmodikon, häften med sånger ”tecknade med siffror enligt Dillnerska sättet”, en samling danska sånger sedan ”förre kriget med tyskarna”, en visbok ”skrifven hos L P Engbom den 9 December 1823 Autsarfve, Löjstad”, mycket ordentligt upprättad med register och noter, och dessutom en noggrant inbunden handskriven notsamling ”FÖRSTA GRUNDERNA I MUSIQUE jemte några MUSICALISKA STYCKEN skrifne i Januarii 1830 af L. P. Engbom. 12 låtar ur den samlingen, valser, polskor och kadriljer, finns publicerade i låtsamlingen Gutalåtar.[33] Också systern, Margareta Christina Engbom, var musikalisk. En liten enkel vals komponerad av henne i Gothem 1829 finns tryckt i Gutalåtar.[34]

Vals av mamsell Engbom i handskrift av L. P. Engbom
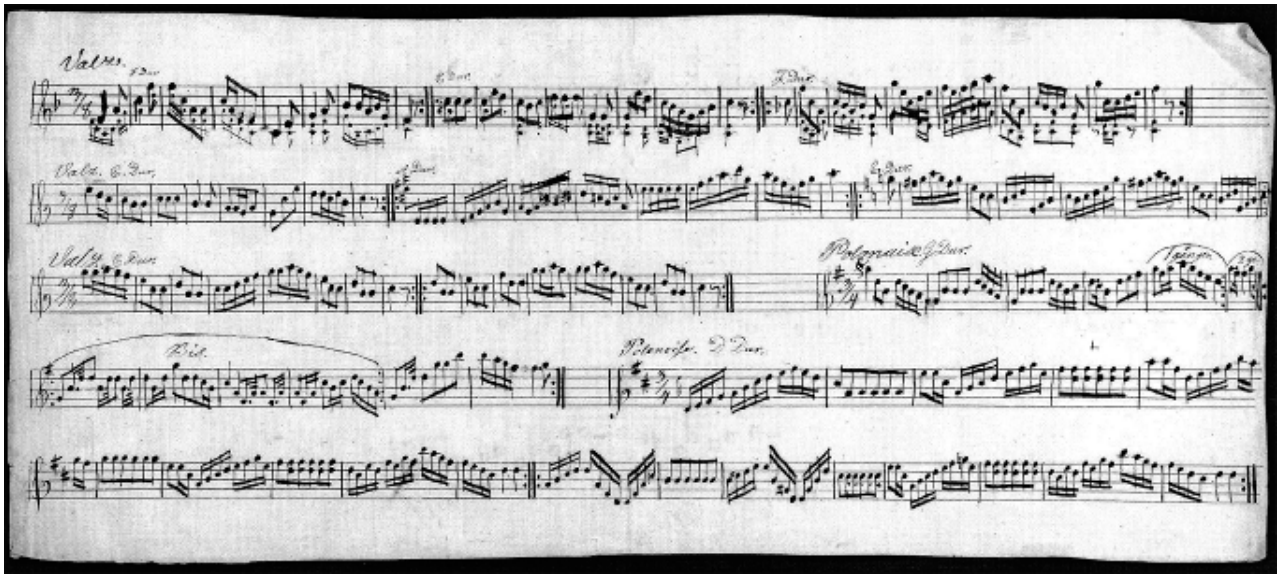
Valser och polonaiser komponerade av L. P. Engbom. Handskrift i Landsarkivet, Visby

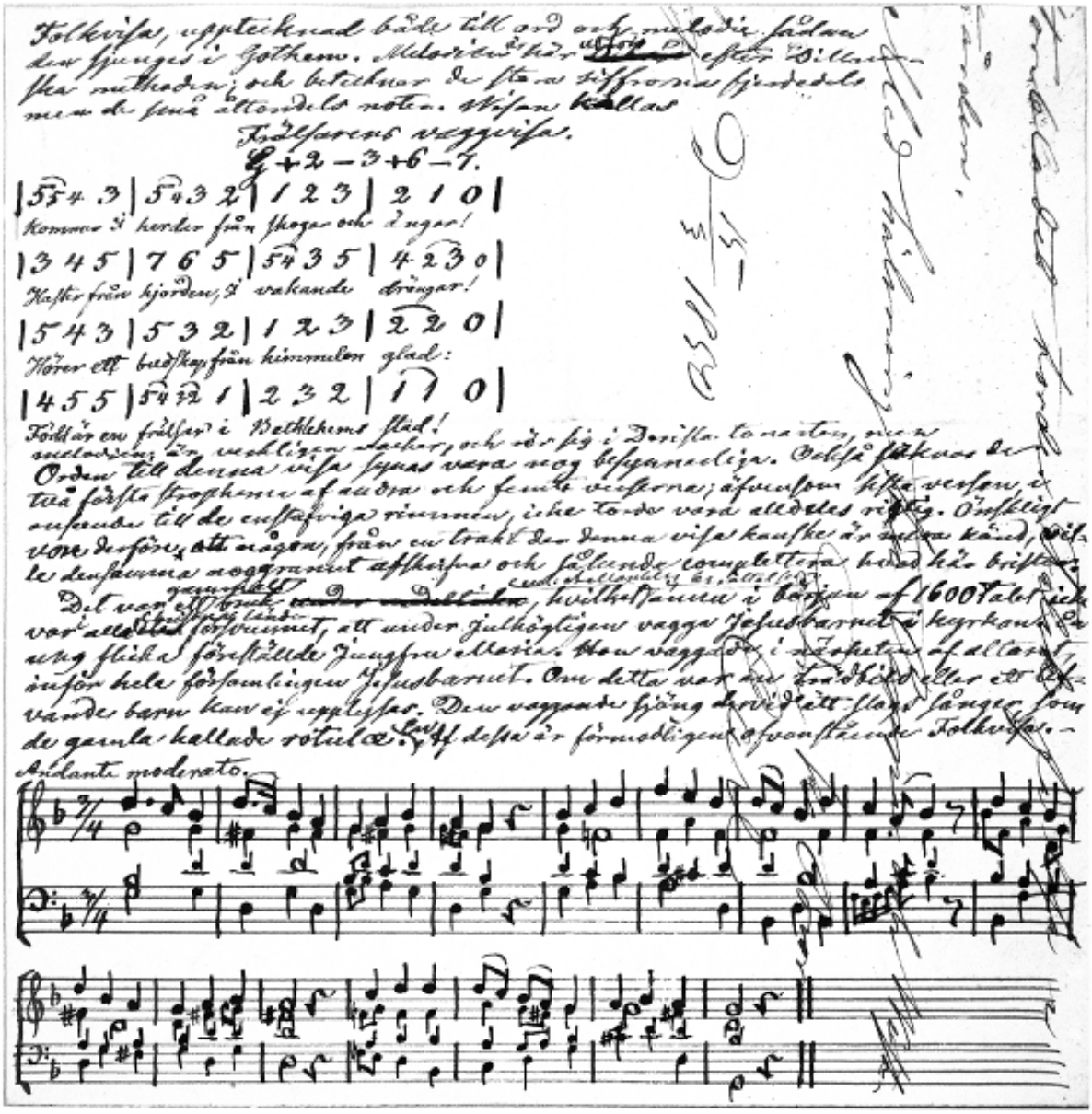

Frälsarens vaggvisa, handskrift av L. P. Engbom: "Folkvisa, uppteckned både till ord och melodi, sådan den sjunges i Gothem. (…) Melodien är verkligen vacker och rör sig i Doriska tonarten, men orden till denna visa synes vara nog besynnerliga. (...) Det var ett gammalt bruk, vilket ännu i början av 1600-talet icke var i alla kristna länder försvunnet, att under julhögtiden vagga Jesusbarnet i kyrkan. En ung flicka föreställde jungfru Maria. Hon vaggade i närheten av altaret inför hela församlingen Jesusbarnet. Om detta var en (av?) bild eller ett levande barn kunna ej upplysas. Den vaggande sjöng därvid ett slags sånger som de gamla kallade votulae (?) En av dessa är förmodligen ovanstående folkvisa."

Kyrkoherde i Gothem efter Paul Engboms död 1850 blev Berndt Niclas Sundahl, född i Visby 1806 och som nittonåring inskriven som student i Uppsala. Efter att ha blivit prästvigd 1829 fick han tjänst som domkyrko-adjunkt i Visby, innan han flyttade till Hejnum som kyrkoherde 1843. Enligt August Fredin var han en skicklig violinist och utövare av gammal gotländsk musik. Kanske var det bland det tidiga 1800-talets starkt nationalistiska och folkmusikivrande studenter i Uppsala hans intresse för folkmusik väcktes?

På 1850-talet blev Olof Jakobsson (1838-1918) husbonde på gården Fjärdinge och efter tidens sed gick han därefter mest under namnet Fjärdinge Ole. Han blev duktig fiolspelman och spelade mycket runt om i trakten. Gärna spelade Fjärdinge Ole med Johan Johansson, husbonde vid Kyrkebinge (1851-1935). När Johan Johanssons började spela är oklart, men klart är att hans musikaliska talang fick en rejäl skjuts när två bröder Cedergren flyttade till Gothem.

(*Olof Jakobsson*)

Cedergrenarna kom från Bjerges i Vänge. August Fredin skriver i sin samling ”Gotlandstoner” om det ovanligt rika musiklivet i Vänge, en socken som då hade 300-400 invånare. Där fanns på 1850-talet

icke mindre än 18 ynglingar som kunde spela fiol, förutom en del medelålders män och gubbar. Vid gillena behövde man en tid icke anlita någon särskild spelman: man blott turade om med att spela. Ibland kunde det hända, att alla eller åtminstone största delen medtogo sina fioler och spelade samtidigt. Och då stod glädjen högt i tak.

De som mest utmärkte sig bland dessa spelmän, skriver Fredin vidare, var bröderna Nils (el. Niklas) (f 1826) och Detlof Cedergren (f 1835):

I sin ungdom voro de mycket ute tillsammans i socknen och trakten däromkring och blevo slutligen ganska ansedda spelmän. Deras spel var lätt, behagligt och rent som guld. (…) Båda bröderna hade ett mycket behagligt sätt. Vid dansgillen och andra tillställningarna kunde de icke allenast uppliva de närvarande med fiolen, utan även med sin viga mun, som genast var slagfärdig och kvick att bemöta framkastade spörsmål.[35]

Den äldre brodern, Nils, har beskrivits som en mästerlig polskespelare. Den yngre brodern, Detlof, var också skicklig på fiolen och komponerade polskor, valser och kadriljer. Tre låtar efter honom gavs ut av Julius Bagge 1879-80, i en samling gotländska polskor och högtidsstycken. En gammal notbok efter Detlof Cedergren kom senare i Gustaf Johanssons ägo.
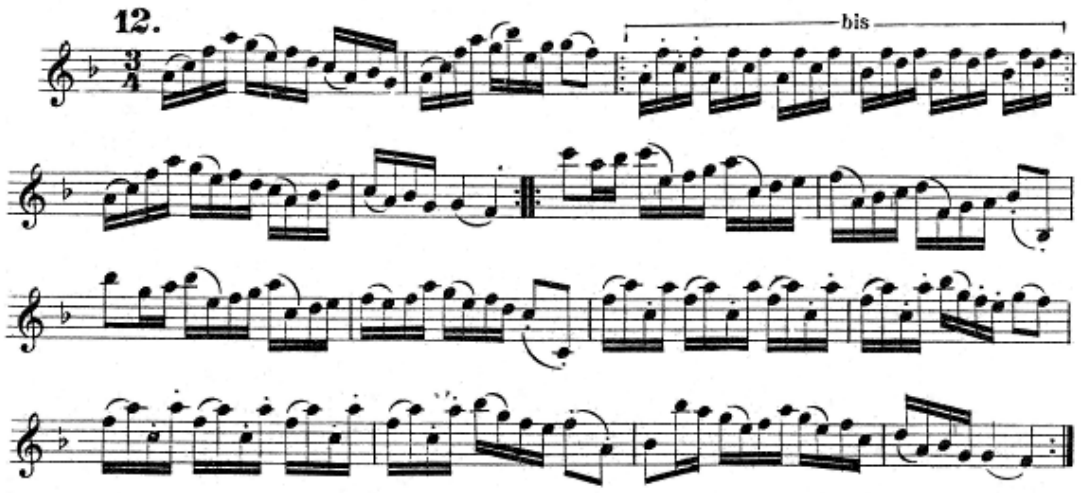
Polska efter Detlof Cedergren, tryckt i Julius Bagges samling av polskor och högtidsstycken från Gotland, 1879-80. Polskan är känd på Gotland som "Grodda-mors polska" och antas allmänt vara komponerad av Groddakarlarna i Fleringe.

Som medelålders män upphörde bröderna med att spela offentligt. Hösten 1877 flyttade de till Gothem för att slå sig på handel och andra affärer. Nils bosatte sig vid Hägleifs, medan Detlof öppnade lanthandel vid Båtare. I affären anställdes också Nils son Valfred (f 1858) som handelsbokhållare. Även Valfred blev duktig spelman, ofta anlitad på lekstugor och gillen runt om i trakten. När Nils avled 1885 flyttade Valfred vidare och blev husbonde vid Vaters och senare Fredvalls, där han sysslade med jordbruk, skogsbruk, sågverk och lite av varje. Istället blev det systern Laura Anna Lovisa (f 1860) som fick överta affären, som hon drev fram till andra halvan av 1890-talet, då först Detlof och senare Valfred med familj emigrerar till Amerika.

(*Detlof Cedergren*)

Det var alltså hos den musikaliske handlaren vid Båtare som Johan Johansson vid slutet av 1870-talet fick lära sig hur fiol ska spelas. Där fick han också en stor repertoar av polskor, valser och ceremonilåtar.

I en intervju för Svenskt Visarkiv från 1973 berättar sonen Gustaf om hur det gick till:

Detlof Cedergren spelade på ett bröllop här nere i en gård som heter Medebys. Där var min far skaffare, alltså serverade maten. Då frågade han Cedergren om han inte ville lära honom spela. Jodå, sa Cedergren, det kan jag visst göra. Så gick det till. De låtar som Cedergren spelade hade han skrivit ner på noter. Min far lärde sig också noter, så att han kunde lära sig en låt efter noter. Så låtarna skrev Cedergren ner till honom och så lärde han sig alla efter dem.[36]

Samtida med Johan Johansson, Fjärdinge Ole och Cedergrenarna var också Olof Lindahl, född 1854 i Hörsne, men från sitt giftermål på 1870-talet hemmansägare vid Viby. Han blev en skicklig fiolspelman och kom också han att spela mycket med Johan Johansson. Hans spel har beskrivits som synnerligen rent och vackert, en remarkabel prestation med tanke på att han hade krossat flera fingrar på vänsterhanden, som sedan blivit både tjocka och otympliga.

Nya tider

Så närmar vi oss vår egen tid. Nya tider stundar. Under 1800-talets sista år upphör lekstugorna. Jakob Karlsson Fie i Lau minns: *”Pa 80:ti u 90:ti-talä, kåm Böindnar till halld säin boningsråum u nöistäuår för go u fäin ti’ dans äi; u så präddäiked Prässtar u Kållpetörar ve u förbannelsä – för de mässt av dum – yvar danssar u leikstäuår, sum u gärrd till, att ä to släut”.*[37] Fiolspelmännens era som dansmusiker är nu i stort sett över. Fiolerna ersätts av durspel, enkla enradiga dragspel. Istället för de tidigare så populära polskorna dansar ungdomen nu mest kadrilj, schottis, polka och bostonvals.

(*Olof Lindahl och Johan Johansson*)

På bröllopen har fiolspelmännen ännu sin givna plats med brudmarscher, skålstycken och staikstrik. Men deras viktigaste arena blir nu istället de nya konsertestraderna, där de framträder med musik ”som den var förr”. Det de spelade var nu inte längre dansmusik, utan ”folkmusik”, framförd som minne över en tid som flytt. Ett tydligt exempel är den första spelmanstävlingen på Gotland, som hölls i Visby 1908. Dit hade många spelmän från hela Gotland tagit sig, lockade såväl av nyheten som av de priser som stod att

vinna. Amanuensen Nils Lithberg, bördig från Kräklingbo, som senare skulle bli Sveriges första professor i folklivsforskning, skrev i tidningen Gotlänningen 6 juli 1908:

Flera gånger förekom ensemblespel men af detta var det blott två tävlande som förtjänade ett särskilt intresse, Alskoggubbarna och två gubbar från Gothem. Där hörde man verkligt äkta sekundstämma af det traditionella slaget, ty sekundstämman var af gammalt särskilt gott utförd och traditionell den liksom melodistämman.[38]

Gubbarna från Gothem var Olof Lindahl och Johan Johansson. Första pris vann de för sitt fina samspel i gammal-dags ”äkta” stil. Olof Lindahl tävlade också i soloklassen, där han vann tredje pris.
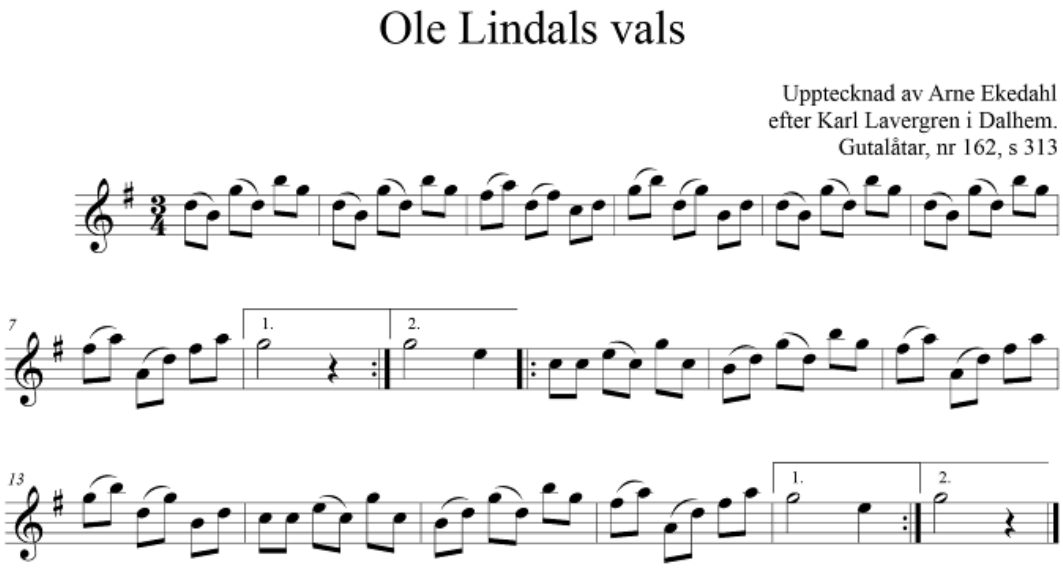
En av de främsta bland den nya tidens spelmän på Gotland var Gustaf Johansson, född 1897 vid Kyrkebinge och son till Johan Johansson. Fiolspelets konst fick han lära sig av sin pappa, som han också från unga år följde med på spelningar och danser. Till Gustaf Johansson gick nu hela repertoaren från Cedergrenarna i arv, liksom från andra äldre spelmän i trakten, bland dem Fjärdinge Ole och Olof Lindahl.

Gustaf berättar om sin första tid som spelman:

Jag kom med ut och spelade i 14-15 års-åldern nånting. Helst i sällskap med Lindahl, han var intresserad av ungdomar, när de började spela. Jag hade ju spelat sen jag var sex år och lärde mig låtar efter gehör av pappa undan för undan. Längre fram lärde jag mig noter också och då kunde jag ju lära mig låtar efter dem. Låtarna var allmänna, det var nästan alla spelmän här som spelade dem.

Min far spelade mest vals, polka och polska. Men när jag blev så gammal att jag fick vara med och spela och dansa, då hade ju polskan försvunnit som dansmusik. Då var det mest vals och polka och sen kom ju hambo och schottis. Men under min fars tid, när han var yngre, då var det polskan som var huvuddansen. Kadrilj dansade de förstås också. Det är en väldigt trevlig dans. Den var så bra för att det var ju inte alla som kunde dansa polka och vals och sånt, men kadrilj, det kunde varenda en dansa. Det spelades alltid två kadriljer på ett bröllop. Likadant på danser.

Danser brukade de ha här två gånger under vintern. De delade upp socknen i två halvor, nersocknen bjöd en gång och uppsocknen bjöd den andra gången. Vi spelte alltid två kadriljer på en sån där dans också. Kadriljen består av fyra turer, så spelade vi alltid fyra kadriljer, en kadrilj till varje tur. Då blev det inte så enformigt att spela.

Nuförtiden när vi spelar folkmusik, då är det mest för att lyssna på. Men förr, då var det ju att dansa efter. Då hade man en stråkföring som gav bättre takt att dansa efter. Nu kan man ju ändra stråkföringen och spela på ett annat sätt. Som kanske nästan blir vackrare! Men de gamla spelmännen spelade alltid så att det skulle dansas efter låtarna.[39]

— Jag har spelat på hundratals bröllop och fiolen har varit ett av mina arbetsredskap, konstaterar Gustaf Johansson, hemma vid köksbordet vid Kyrkebinge i Gothem.

Gustaf Johansson uppskattar att han spelat på mellan 70 och 80 bröllop, antingen tillsammans med Elias Jannehag (1904-1998), eller med Adolf Nyberg vid Lina i Hörsne (1881-1930), systerson till Olof Lindahl, Viby. Adolf Nyberg har Gustaf beskrivit som en musikant med gott musiköra, sinne för harmoni och med fina sekund- och andrafiolstämmor: ”Det var roligt ti spele me han. Han var så sprallig och rolig så.”

På bröllop fick spelmännen tillfälle och utrymme att spela de gamla låtarna för en uppskattande publik, berättar Gustaf vidare:

På bröllop och kalas här på Gotland spelade man skänklåtar eller skålstycken som man sa. Och så staikstriket, som de spelade när de bar steken in, och brännvinspolska. Skänklåten, den speltes först och främst vid middagsbordet, när bruttbonden höll tal till brudparet. När han hade slutat med talet utbringade han alltid bruden och brudgummens skål och då skulle skänklåten spelas, när de tog skålen. Och sen spelte de skänklåt på kvällen om det var förfriskningar, konjaksbord som de kallade det, då damerna fick vin och herrarna konjak eller nånting. Vi hade ju en tre, fyra skänklåtar som vi brukade spela, nej fem var det förresten.

Nu vet jag inte egentligen vad det är för slags bröllop! Nej, nu är det inte så. Fast visst har de spelmän, helst gamla spelmän som har varit med om det där förut. Så håller de ännu på med det och när bruttbonden håller tal så passar de på att spela en sån där skänklåt, det gör de ännu. De gamla spelmännen åtminstone.

Elias Jannehag, Gustaf Johansson och Helge Johansson på Kerstin och Olof Olofssons bröllop 1957

Gustafs spelkamrater var många. Under 1940-talet kom han att spela mycket tillsammans med Svante Pettersson, Sigvard Hult, Elis Hansson och andra av dåtidens mer kända spelmän på norra Gotland. Tillsammans bildade de Nordergutarnas spelmanslag, som snart skulle bli Gotlands mest kända och inflytelserika spelmanskonstellation.

Nordergutarna på fest i Götet

● Nordergutarnas spelmanslag: fr. v. Svante Pettersson, Gustav Johansson, Sigvard Hult, Edvin Levin, Bengt Endrell och Oskar Herlitz.

Uppslaget kom från Matts Arnberg, musikproducent vid Sveriges Radio, som besökte Gotland för att sända från en spelmansstämma 1948. Gustaf minns:

Nordergutarnas spelmanslag, det var 1948. Först var vi inte så många, det var bara fem stycken. Men sen så blev vi ju fler och fler. 1948 spelade vi första gången i radio, vi spelade in för Radiotjänst. Som regel spelar vi i

spelmanslaget som man gjorde förr, det är inte stor skillnad. Det kan vara nån enda låt som Svante (Pettersson) har lagt om stråkföringen för att det skulle bli vackrare att lyssna på. Men annars så spelar vi som di har spelt förr i världen.

Med den första spelningen i radio 1948 och de skivinspelningar som följde åren därpå för Sveriges Radios nystartade folkmusikutgivning på skiva blev Nordergutarna rikskända. Under ett antal år fungerade de närmast som ett klingande varumärke för gotländsk folktradition.[40]

Men riksspelman ville Gustaf Johansson dock inte bli: ”Oskar Herlitz och jag skulle ha åkt upp till Uppsala, det var riksspelmansstämma där. Men jag åkte inte med, jag brydde mig inte om det. Om man hade lyckats att fått det där spelmansmärket, så har jag alltid tänkt på det att det ligger för stort ansvar på en efter att man har blivit riksspelman. Det var det jag var rädd för.”

Gustaf Johansson gifte sig 1925 med Karin, dotterdotter till Fjärdinge Ole och blev därmed svåger till och också spelkamrat med en annan god Gothemsspelman, Elias Jannehag (f Johansson, 1904 - 1998), bosatt vid Hage och verksam som rörmokare. Elias Jannehag var dotterson till Fjärdinge Ole, som han också fått en hel del låtar från.

Ännu en i raden av Gothems musikanter är Olof Paulsson (1918-1998), Kyrkebinge. Efter fadern Timoteus Paulsson död 1930, fick Olof redan som mycket ung axla ansvaret för släktgården. En vänlig och glad person var han, minns Nils Jacobsson vid Hage, som spelade fiol, sjöng i kyrkokören och inte minst var en duktig pianist:

Han hade inhandlat en äkta Steinway, det var på den tiden nåt enormt för en privatperson. Han spelade amerikanskt, lite jazzlåtar, han var bra på piano. Min bror Kalle och jag var ju dit och Kalle tyckte ju det var toppen. Han var av den där typen, så kom han på nånting, då vred man av tändningsnyckeln på traktorn och då gick man in och så satte man igång. Man tog ingen hänsyn till hur det var med det jordiska då, utan då var det musik som gällde. En riktig spelman - han går ifrån! [41]

Just en sådan spelman var Olof Paulsson, menar Nils Jacobsson. Utöver tidens moderna musik på piano och körsångerna i kyrkan spelade Paulsson de gamla fiollåtarna som hörde bröllopen till, tillsammans med socknens övriga spelmän. Sonen Göran, f 1939, tog över musikintresset och blev sedermera musiklärare i Visby.

Egon Lindströms orkester spelar i programmet "Skivor till kaffet", ca 1970.

Från v. Unor Weström, Vallstena, bas, Olle Eriksson, Alvena Vallstena, gitarr, Allan Pettersson, Norrgårda Vallstena, fiol, Olof Paulsson, fiol, Egon Lindström, Roma, dragspel

Organiserat nöjesliv: JUF, hemvärnsgård och basarer

Efter första världskriget tar musik- och nöjeslivet nya former. Det flyttar nu ut ur hem, lekstugor och kapell och intar istället nya slags arenor, som bygdegårdar, Folkets hus, dansbanor, basarer och festplatser. Istället för ungdomslag, bidlag, familj och släkt blir det nu organisationer och föreningar som tar över arrangemangen och skapar nya sammanhang för musik och dans. Det får många konsekvenser. Rummen blir större, musikerna fler, instrumenten ljudstarkare, nya musik- och dansmoden dyker upp, från länder allt längre bort. Till de allmänt spridda danserna vals, polka och schottis läggs nu också foxtrot och tango, som blir tidens populäraste danser.

En av dessa nya organisationer som fick stor betydelse för nöjeslivet i socknen var JUF, Jordbrukare-Ungdomens Förbund, som 1939 fick en Gothemsavdelning. Från 1947 huserade man i den nyinköpta barack som blev grunden till hemvärnsgård och senare bygdegård.[38] Aina Jacobsson kom som nygift 1955 från Lokrume till Hage i Gothem. Hon berättar: *"Skulle man dansa i Gothem, då var det "Juffen". Först hade dom möte, sen var det kaffe och sen var det dans. Det var bra uppslutning, alla ungdomar runtikring. Det var det som fanns…"*

På "Juffen" spelade mest lokala förmågor minns Lennart Andersson: "Det var Bergsten i Vallstena och nån hit och dit som hade ett dragspel. "Juffen", det var en stark organisation. Vad de kunde

hitta på och utföra, allt möjligt! Ta upp betor, mjölka, orienteringar, cykla på söndagar, slädparti."

Från tidigt 1900-tal blev basarer vanliga, stora utomhusfester sommartid med olika former av underhållning, däribland dans och musik. Organiserade av föreningar och organisationer var deras syfte vanligen att dra in pengar till något gemensamt ändamål. I juli 1919 annonserar Gothems skyttegille i Gotlandspressen om "Stor skyttebasar" i Botvaldevik, där man utlovar "stor dansbana med finfin musik".[42]

Basarer anordnades också senare i Botvaldevik. *"Det var för att fiskrar som använde sig av hamnen sku få lit' pengar till kajbygget"* påminner sig Lennart Andersson. Just så var det. Under tre år i rad, 1954 - 56, höll fiskehamnsföreningen basar för att betala sin del av utbyggnaden av hamnen. Åren innan hade de gamla träbryggorna ersatts av nya bryggor och pirar av sten, till en kostnad av 180 000 kr. Av det skulle hamnföreningen, ett tjugotal fiskare i trakten, få ihop en tiondel, berättar Leif Olofsson.[43] Basarer blev lösningen. Botvaldevik elektrifierades 1953, vilket möjliggjorde att man året därpå kunde hålla den första basaren med kulörta lyktor, skjutbana, lotterier, dansbana och allt annat som därtill hörde, inte minst en särskild fakir!

Stor skyttebasar

anordnas å

Botvaldevik i Gothem

Skyttarnas dag, söndagen den 20 juli kl. 2 e. m.

Många basarsaker! Kaffe, bakelser, läskedrycker och mjölk tillhandahålles. Socker medtages.

Stor nybyggd dansbana med finfin musik.

Obs! Varje kvart avgå lövklädda motorbåtar för färd fram och åter till den sällsynt natursköna ön "Sildungen", där även-ledes förfriskningar serveras.

Insatsskjutning anordnas på samma ställe med början kl. 6 f. m. efter följande program:

Tävling A: 360 mtr 20-ringad tavla, 5 skott, reglm. ställning. Tid: 2 min. 1 provskott.
" B: 300 mtr 10-ringad $^1/_3$-fig. 5 skott, valfri ställning. Tid: 1 min.
I dessa tävlingar är utgångsställning för fot gevär och öppen mekanism.
" C: Självmark $^1/_3$-fig. 5 skott, valfri ställning. Tid: 30 sek.
" D: Centimeterskjutning. Insatsen 1 kr. i varje ställning.

Alla Gotlands skyttar inbjudas till denna tävling!

För Gothems skyttegille:

Styrelsen.

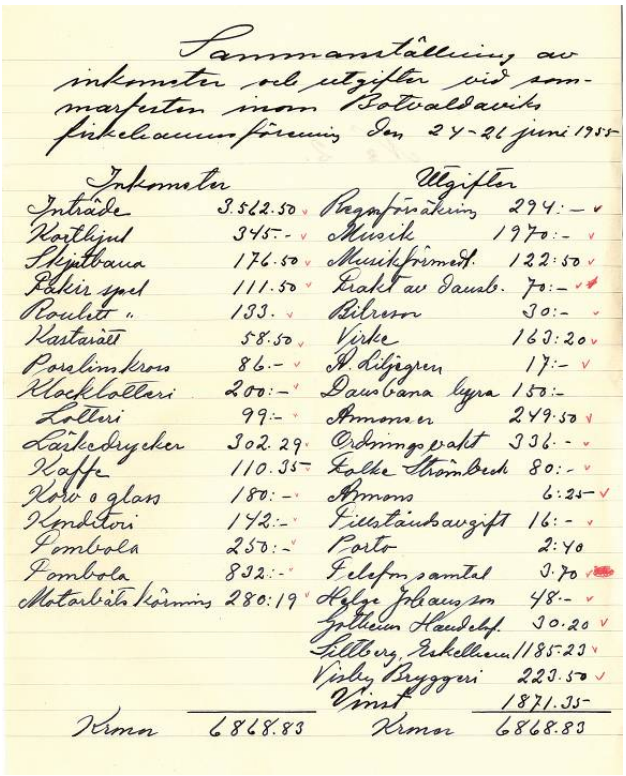

Sammanställning av inkomster och utgifter vid sommarfesten inom Botvaldeviks fiskehamnsförening den 24-26 juni 1955

Inkomster		Utgifter	
Inträde	3.562.50	Reginförsäkring	294:-
Korthjul	345:-	Musik	1970:-
Skjutbana	176.50	Musikförmedl.	122:50
Fakir spel	111.50	Frakt av dansb.	70:-
Roulett "	133.	Bilrum	30:-
Kastaväll	58.50	Virke	163:20
Porslinskross	86:-	A. Liljegren	17:-
Klockholleri	200:-	Dansbana hyra	150:-
Lotteri	99:-	Annonser	249.50
Läskedrycker	302.29	Ordningsvakt	336:-
Kaffe	110.35	Folke Strömbeck	80:-
Kolv o glass	180:-	Annons	6:25
Konditori	142:-	Tillståndsavgift	16:-
Pombola	250:-	Porto	2:40
Pombola	832:-	Telefonsamtal	3.70
Motorbåtskörning	280:19	Helge Johansson	48:-
		Gotlands Handelsbl.	30.20
		Sillberg, Fiskeller	1185.23
		Visby Bryggeri	223.50
		Vinst	1871.35
Kronor	6868.83	Kronor	6868.83

Annons för Skyttebasar 1919 (ovan) och räkenskaper från basar vid Botvaldevik 1955

För musiken under alla de tre åren stod Hans-Erik Nääs, en av Sveriges då mest kända och uppskattade dragspelare, med sin orkester. Kalle Jacobsson, Hage, ung begåvad dragspelare, blev vid ett tillfälle inbjuden att spela gammaldans tillsammans med de gästande musikerna under den mer familjära söndagsdelen av basaren. "Det var stort!" minns Kalle.

Efter andra världskriget uppstod under några decennier en fast basarplats vid Tjelders i Gothem, mitt emot nerfarten till Vitviken. Om vad som kunde utspela sig där berättar Nils och Aina Jacobsson:

Vid Tjelders var den fasta basarplatsen. Där var det basar och slagsmål. Ja, och skjutbana, chokladhjul och dans. Förr åkte man faktiskt på basar för att slåss. Bengt Berg spelade mycket där, han spelade dragspel och så hade han gitarr, bas och trummor. Han bodde i stan, men han var från Viklau från början.[44]

En midsommar cyklade Aina den långa vägen från Lokrume till basaren i Vitviken:

Fin skulle man ju va, så jag hade en röd dräkt och nylonstrumpor. Jag hade klätt upp mig till tänderna. Men så var det så sabla kallt att nylonstrumporna skulle frysa fast på benen när vi skulle cykla hem. Vad jag frös! Tre och halv mil, till Lokrume!

En basarplats som Gothemsungdomen brukade besöka fanns också i Vallstena.

Det var där vid fattigstugan, där de spelar pärk. På basaren där spelade Hans-Erik Nääs på pianospel. Var det inte där det tog eld i spelet? Han hade el-utrustning i spelet och så tog det eld. Och Calle Jularbo han spelade i Slite. Där i Vallstena spelade Erik Frank, minns Kalle Jacobsson. Då var jag liten sork. Det var ju ett stort namn! Aina Jacobsson lägger till: Det var Novelty Accordeon! Där satt Kalle och spisade, han flyttade sig inte en centimeter på en hel kväll.

När Gothemsungdomen alltefter som blev bilburen under 1950-talet besöktes basarer också på längre avstånd. Lennart Andersson berättar:

Jag tog körkort när jag var 18, år 1950. Jag var så ung, jag hade ingen bil förrän två år senare. Det var Ossian (Nilsson, 1912-1987, fiskare och skolbussförare, bosatt vid Tummungs) som var på mig, du får ta körkort! Han hade fiskbil, en Fiat. Den lånade vi på basarer. Den luktade fisk, men det gjorde inget. Så jag lånade bil av Ossian ibland. Han hade sen en DKW och en Cheva, den finaste som har kommit ut, grön med mycket förnickling. Då satte sig några stycken uppe på flaket och så åkte vi på basar. Vi åkte bland annat till Strandängen i Kappelshamnsviken, ett jädra stycke på den tiden. Det var det sämsta stället för basar, för det var så jävligt med mygg. I Boängen var vi också. Lokrumebasaren, den var bra den! Men det var otroligt va me folk det drog. Det var likadant ute i Eksta, i Djupvik. Men Lokrume var först. Där spelade Yngve Stoor, aldrig någon annan. Likadant i Eksta. Han var populär. [45]

Bröderna Jacobsson – Swinging boys

Under det tidiga femtiotalet blev Bröderna Jacobsson vid Hage en känd och uppskattad duo på dansbanor och föreningsfester på mellersta Gotland och i Visby. Nils (f 1933) spelade gitarr och Kalle (f 1938) dragspel. Om hur det hela började, om sin korta men intensiva period som dansmusiker, berättar Nils:

Musik hemikring, det var mamma Margit som spelade orgel och munspel. Och Elias Jannehag, grannen, spelade ju fiol. Och så var det en som hette Josef Blomberg som spelade dragspel, han bodde mitt emot gamla affären. Pappa Ivan har berättat att när han var ung, på 30-talet så samlades ungdomar på sommarkvällar i Sången, där vägen till Vallstena går in. Där spelade nån och så dansade

dom. Jag har själv ett tidigt minne av det. Andreas Knutas och hans fru var där, och Åke och Arne Eriksson i Fjärdinge och Hägels (Hägleifs) Elsie. Ivan har också berättat att ungdomar kunde hålla till och dansa i salen i Fredvalls.

Men det blev ingen fart på musiken förrän Kalle som femåring satte igång. Att han började spela kom sig av att det var en dräng nere vid Nyholm som hade ett tvåradigt durspel som jag kom över. Bälgen var så dålig att vi fick göra stålklämmor och sätta i varje hörn, den var så otät. Det spelet började jag spela på. Men Kalle tog spelet och kunde rätt fort spela mycket bättre än vad jag kunde. Därför la jag av, jag fick ju våldsam konkurrens av en som var fem år yngre!

Jag minns när Kalle fick ett nytt dragspel. Det var ren katastrof! Han hade ett durspel och fick ju ett liktonigt dragspel. När han fick hem det med posten, ett Fidelio pianospel med 12 basar och 24 tangenter i diskanten, då kunde han inte spela en ton, för han var ju van med ut-och in, två toner på varje. Så han grät och spelade. Han satt på köksgolvet med det nya spelet och kunde inte spela på det. Sorken var totalt förtvivlad. Men det gick inte så länge innan han kom på det, att varje tangent hade en ton.[46]

Kalle Jacobsson, 6 år, med sitt Fideliodragspel vid Hage, 1943

Så inledde Kalle Jacobsson sin nu drygt 70 åriga musikerbana med dragspelet i högsätet, en karriär som fört honom vida omkring på Gotland, i Sverige och utlandet. Men till första spelningen var det inte så långt. Den gick av stapeln i Gothems skola, när Kalle ännu bara var 6 år. Lennart Andersson: *”När vi gick i skolan hade ju Kalle redan börjat spela dragspel. På avslutningarna och på julfester, då hämtade man Kalle, de satte honom på en spark och drog iväg med honom till skolan”.*

När lillebror Kalle alltså lagt beslag på dragspelet blev Nils instrument istället gitarren:

Det fanns en Vollter nere vid Erik Svenssons, han hade gitarr. Jag kom i kontakt med honom och lärde mig några ackord. Sen spelade jag gitarr till brorsans dragspel. Det var så det började. Jag var väl 17 och Kalle 12 när vi började spela på dans. I början hämtade Lindbergs taxi i Källunge oss, för

vi spelade mycket i Källunge bygdegård, innan vi började spela i stan. Betalt fick vi, 15 kronor per man. Och folk kom det, precis fullt. Sen fick vi 25 per man, och fria resor. I stan fick vi ju 50 spänn per man, på Stadshotellet, Odd Fellow, för Vasaorden, Hansekören och SLU, såna där stora sammandragningar. Bröderna Jacobsson, vi var kända!

Bröderna Nils (i mitten) och Kalle Jacobsson (t h) i samspel med kusinen Allan Nilsson, När (t v), ca 1950

Med alltfler engagemang i Visby blev det inte så många spelningar i hemtrakten för bröderna Jacobsson i Gothem. *”Men”*, påpekar Nils, *”det fanns ju bröderna Jacobsson i Hörsne också. Stig och Kirre på dragspel, Sven på kontrabas, Olle på gitarr, dom var fyra dom!”* Lennart Andersson fyller i: *”Bröderna Jacobsson i Gothem hörde jag aldrig, men bröderna Jacobsson i Hörsne hörde jag, de var fyra stycken och Karin som sjöng, för de spelade i regel på hemmaplan, där vid Norrbys. Dansbanan låg precis vid Norrbys gård, mitt emot. Den finns ännu kvar.”*

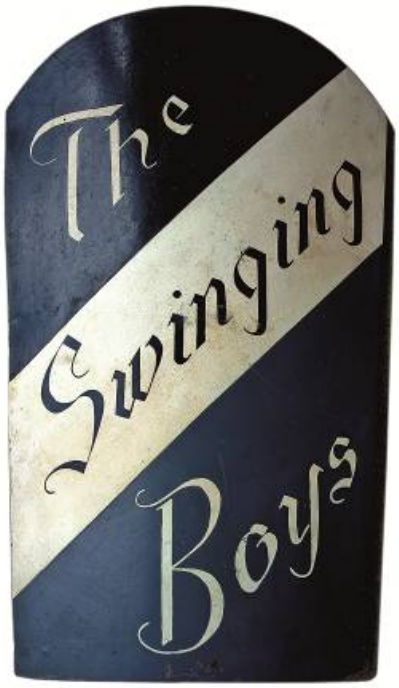

(Orkesterskylt för Swinging boys)

Med körkort och nyinköpt bil kunde spelningarna bli fler och fler. Nu blev det allt fler turer till Visby för bröderna Jacobsson. Och med bil, växande publik och ökade inkomster blev det så möjligt att utöka bandet till en kvartett, som fick namnet Swinging Boys.

1953 köpte farsan en bil av Holger Sundström, en Opel. Holger var ordförande i Hansekören. Och då tog det riktig fart då! Då spelade vi mycket, aldrig en lördag var vi lediga. Vi spelade dansmusik, vals, hambo, schottis, tango, foxtrot spelades hemskt mycket. Och sen blev det Swinging Boys, med dragspel, gitarr, trummor och bas. Det var Stig, en grabb från Bara som spelade trummor, som hittade på namnet och gjorde en skylt som vi hade framför orkestern.

Vi höll på att spela tills jag gifte mig, 1955. Då började Kalle spela med Lennart Eklunds orkester.

Kalle Jacobsson

Gothems mest kände och uppskattade musikant från 1950-talet och många decennier framåt är utan tvekan dragspelaren Kalle Jacobsson. Många fester och tillställningar i socknen har förgyllts av hans musik, sockendagar, midsommarfirande, bröllop, kalas av alla de slag och inte minst sångkvällarna på *'Lädu'* i Botvaldevik som familjen Liljegren höll under många år och som många i Gothem deltog i. Här får han själv berätta om sitt långa musikerliv:

Jag började spela dragspel när jag var fem år. Nisse, han började spela gitarr. Då hade vi ju nästan en halv orkester! Och då kunde vi börja spela ute, tyckte han. 10 år var jag när vi började. Jag hade ju problem i skolan, vi spelade på söndagkvällar ibland och då satt jag och sov litegrann på morgnarna i skolan. Det var ju inte populärt. Vi spelade för JUF i Källunge och SLU i Vallstena och vi sträckte oss ändå bort till Bäl och Boge. Gustaf Kolmodin kom och hämtade oss i sin Pontiac när vi skulle spela för SLU i Bara bygdegård, det glömmer jag aldrig. På den tiden spelade vi danslåtar, den tidens "svensktopp", mest enkla låtar.

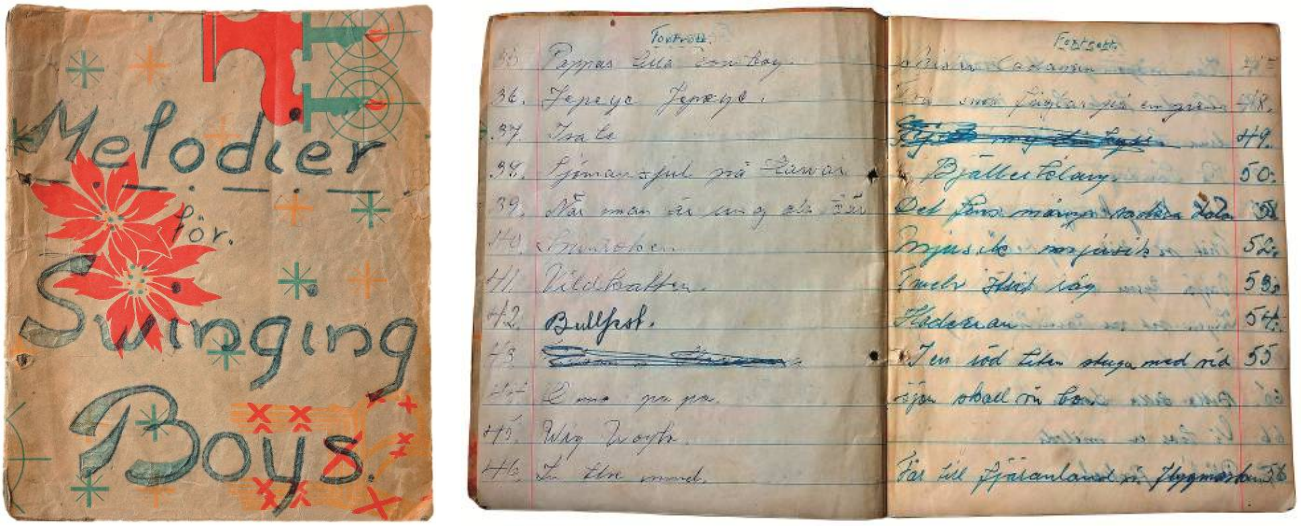

Swinging boys höll ordning på repertoaren genom att skriva ner låttitlar i en särskild skrivbok med dedikerat omslag

Swinging boys, då fick vi en trummis från Bara och Unne (Unor) Weström på bas. Vi var mycket ute och spelade Nisse och jag och då kom dom i kontakt med oss. Vi ville utöka, det är jobbigt att spela dansmusik på två. Vi hade ju ingen förstärkning då. Vi spelade varje lördag och söndagar och mitt i veckan också ibland. Det var JUF och SLU. Inte så mycket på basarer, då hade dom större gäng. Låtarna fick vi från radion, vi hade ju inga noter…! Det var mest vals och foxtrot och så tango, schottis, hambo och polka.

När jag var 16 år började jag spela med Lennart Eklunds orkester. Dom ringde upp för att de behövde en ny dragspelare. Första spelningen vi hade var i Barlingbo på en basar. Bas, gitarr, vibrafon, dragspel och trummor. Vi spelade mycket i stan i början. Det var evergreens, jazz, solon… Det var en flytt uppåt musikaliskt och i pengar också. Tre- fyrahundra spänn per kväll fick vi per man. Då hade vi jobb på Stadshotellet, Gutekällaren, Stenkyrka och Rute Folkets Hus, P18 X-huset, Snäck, Fårö, runt om på Gotland. Lennart Eklund var fantastisk på att ordna spelningar! Och på basaren vid Tjelders spelade vi många gånger. Och på "Myggänget" i Lärbro, där var myggorna stora som helikoptrar. Strandänget hette det.

Sammanlagt spelade jag med Lennart Eklunds i 13 år. Ett tag körde jag på trio också, med Ante Fröberg på bas och Janne Persson på trummor. Och med en trummis som hette Tore Hallberg, en duktig trummis.

Efter lumpen,när jag var 20 år, flyttade jag till Surahammar. 1959 var det. Jag jobbade på bruket, fyrskift. Och vi hade en kvartett där också. Så kom jag tillbaks 1961 och fick jobb på Sundströms och började sälja bilar. 1969 slutade jag där och började sälja bilar hos Lasse Eriksson vid Bilcentralen. Jag spelade med Dolle Muthas ett slag. Vi var fasta på Gutekällaren ett par säsonger. Det var bra jobb!

1972 startade Nisse, Aina och jag bilfirma. Där var jag kvar i tre år. Då ringde Bosse Larsson och jag fick så mycket spelning. Han hade en jädra massa jobb under tiden han hade Nygammalt. Då spelade vi allsångslåtar, inget annat. Det höll vi på med till och från hela tiden fram till han dog, 2015.

Gutebälgarna, med Kalle Jacobsson och Dolle Muthas knästående i mitten

1974 drog Dolle Muthas och jag igång Gutebälgarna. Det var en våg då, alla skulle spela dragspel i Sverige, om de kunde eller inte. Vi hade Tage Åstrand, Olle Andersson, Jens Ringkvist, mycket duktiga sorkar. Du, sa jag till Dolle, vi ska inte vara precis lika alla andra dragspelsklubbar. Du ska

arrangera och vi ska spela sväng! Det gick så svetten rann av oss! Dolle var duktig på att skriva arrangemang. Jag var ordförande från 1974 till 1980, då gick jag ur.[47]

Kalle Jacobsson 50 år

Sommarunderhållning i Botvaldevik 2013. Bosse Larsson, Kenna Jacobson, Kalle Jacobsson och Nils Jacobson

"Det här med musiken, att vara ute och spela, det har varit roligt hela tiden!" Med de orden lämnar vi Kalle Jacobssons musikerminne. Hans berättelse handlar om livet som musiker, men också om svensk modernitet, om den snabba utvecklingen efter kriget, med bilar, radio, TV, nya musik- och dansmoden, jazzens genombrott. Det är också en berättelse om en hel generation som nu lämnar landsbygden och flyttar till stan, en mäktig flyttström som också för många av dem vidare till fastlandet.

Och så till slut: om någon nu tänkt att Gotland vid mitten av 1900-talet var en efterbliven och isolerad avkrok i utkanten av den civiliserade världen, långt från allfarvägarna, så glöm det! För

vad Kalle Jacobssons, Gustaf Johanssons och de andras berättelser visar är spår av ett musikliv som i viktiga avseenden påminner om precis det vi såg i 1600-tals stämboken i Källunge, liksom i de många upptecknade polskorna från 1700- och 1800-tal - att Gothem liksom Gotland i stort varit och är en välintegrerad del av ett omfattande och vitalt nordeuropeiskt musikliv.

Litteratur

Arwidsson, Bengt 1989: Folkmusikens historia på Gotland. In:Herlin Karnell, Maria & Kerstin Kyhlberg (red.) Gimaint u bänskt. Folkmusikens historia på Gotland, Gotlands Fornsal

Bjersby, Ragnar 1964: Traditionsbärare på Gotland vid 1800-talets mitt: en undersökning rörande P. A. Säves sagesmän. Diss. Uppsala : Univ.

Dicander, Jörgen (red.) 1975: Folkliga koraler från Dalarna. [Saml. 1]. Falun: Dalarnas mus.

Fredin, August (red.) 1933-2004: Gotlandstoner. Visby: Kulturföreningen Roxy

Jersild, Margareta & Ingrid Åkesson 2000: Folklig koralsång: en musiketnologisk undersökning av bakgrunden, bruket och musiken. Hedemora: Gidlund i samarbete med Svenskt visarkiv

Jersild, Margareta 2004: Folkliga koraler: en genreöversikt. ”Gamla psalmmelodier” : en bok om folkliga koraler, insamling och forskning : a book about Swedish folk hymns, collection and research : raamatrootsirahvalikestkoraalidest, nendekogumisest ja uuringutest. Ss 11-33

Johansson, Wictor 2009: Nordergutarnas spelmanslag - Om konstruktion av gotländsk folkmusiktradition I: Arvidsson, Alf, (red.) 2009: I rollen som spelman... [Elektronisk resurs] : uppsatser om svensk folkmusik. Svenskt Visarkiv. Ss 130-189

Karlsson, Jakob 2000: Fäi-Jakås fyst brevi: Jakob Karlssons första 20 brev till Mathias Klintberg 1889-1890. Visby: Ödin

Lemke. O.W. 1868: Visby stifts herdaminne. Örebro: Abr. Bohlin

Linné, Carl von (1745). *Carl Linnæi ... Öländska och gothländska resa på riksens högloflige ständers befallning förrättad åhr 1741. Med anmärkningar uti oeconomien, natural-historien, antiquiteter &c. med åtskillige figurer.*. Stockholm och Upsala. Hos Gottfried Kiesewetter. 1745.:

Moberg, Carl-Allan 1932: Kyrkomusikens historia. Stockholm. I: Martin Tegen (red.) 1972: Svensk musikhistoria. Stockholm: Samhällsvetareförlaget. Ss 36-41

Moberg, Carl-Allan 1973: Musikens historia i västerlandet intill 1600. Stockholm: Natur och kultur

Noreen, Erik, Gustavson, Herbert & Säve, Per-Arvid (red.) 1949:. *Gotländska visor. 1*. Uppsala: Almqvist & Wiksell

Pettersson, Svante & Bjersby, Ragnar (red.) (1988). Gutalåtar gotländsk folkmusik. [D.] 1. Slite: Wessmans musikförlag

Pontvik, Peter 2005: CodexKellungensis, - gåtfullt gotländskt musikfynd. Kommentarer till “Ensemble Villancico, The Källunge Codex 1622 – a discovery from the Island of Gotland”. SjelvarRecords, SJECD 19, 2005

Ronström, Owe 2016: Körer och kulturhistoria. Etnologiska aspekter på ett svenskt massfenomen. Visby: Wessmans musikförlag
Siltberg, Tryggve 2015: Gotlandskyrkan under dansktiden och dess förspel: epokerna och urkunderna. Klintehamn: Bokprojektet
Sjöstrand, Eva & Jonson, Christer 2013: *Änglar & drakar: en gotländsk kulturskatt*. Visby: Gotlands museum
Wojnowska, Elzbieta 2005: Repertoaren i CodexKellungensis. Kommentarer till "Ensemble Villancico, The Källunge Codex 1622 – a discovery from the Island of Gotland". SjelvarRecords, SJECD 19, 2005

Intervjuer

Lennart Andersson 2015-07-15, av Owe Ronström
Leif Olofsson 2017-02-26, av Owe Ronström
Nils och Aina Jacobsson, 2105-07-24, 2107-03-11, av Owe Ronström
Kalle Jacobsson 2015-07-29, av Owe Ronström
Gustaf Johansson, 1973-05-22, av Gunnar Ternhag, Svenskt Visarkiv SVA BA 1963

Arkivmaterial

Ture Carlssons arkiv, sex arkivboxar i Landsarkivet, Visby
Lars Rosenqvist, När, uppteckning i ULMA 12225
Lorentz Paul Engboms arkiv, fyra arkivboxar i Läroverkssamlingen, i Landsarkivet, Visby

Brev, epost

Brev från Christer Liljegren 2017-09-12
Epost från Jan Carlson, 2017-10-23
Fotografier i privat ägo om inget annat anges

Fotnoter

[1] Sjöstrand & Jonson 2013: 254
[2] Gothemsboken, del 2: 88
[3] Om Gothemskören har Gunilla Carlsson skrivit i Gothemsboken del 2: 92-99
[4] Wojwonowska 2005
[5] Hans stora verk, Musicus Danicus, trycktes först 1928 (Siltberg 2015: 629)
[6] Pontvik 2005
[7] Lemke 1868: 230
[8] Moberg 1932: 36-41, Jersild 2004: 12, Ronström 2016
[9] Ronström 2016
[10] Dicander 1975: 10
[11] Fredin 1909-1933, nr 185
[12] Linné 1745: 222
[13] Sjöstrand & Jonson 2013: 254

[14] Gothemboken del 2: 89
[15] Jersild & Åkesson 2000: 40
[16] Jakob Karlsson, uppteckning i ULMA 1768, i Arwidsson 1989: 42
[17] Gothemboken del 2: 90
[18] Gothemboken del 2: 104f
[19] Arne Mallin ger i Gothemboken del 2, sid 116f en utförlig beskrivning av söndagsskolan i Gothem på 1940- och 50-talen.
[20] Intervju med Lennart Andersson, 15 aug 2015, av Owe Ronström
[21] En sida ur en av sångböckerna finns återgiven i Gothemboken del 2, sid 115
[22] http://musikverket.se/svensktvisarkiv/handskrivna-visbocker/anna-jakobsson/
[23] Karlsson 2000: 226
[24] Lars Rosenqvist, När, uppteckning i ULMA 12225
[25] Visan har upptecknats i flera varianter på Gotland och har motsvariheter också i danska uppteckningsgar. Noreen et al 1949: 24, Säve 1955: 401ff, 529
[26] Pettersson & Bjersby 1988
[27] Boupptecknings vid Norra Gotlands domsaga, nr 18, band 1
[28] Boupptecknings vid Norra Gotlands domsaga, 1854, nr 32
[29] Matrikel över Gothems skolbarn från 1847 fram till ca 1900, förd av Victor Carlson. Uppgift från Jan Carlson i epost, 2017-10-29
[30] Bjersby 1964: 228f
[31] Gothemboken del 2: 89
[32] Som gift hette Margareta Christina Molér, prästfru i Stenkyrka. Fadern Paul Engbom, var varvstimmermansson från Visby. Modern Margareta Christina var dotter till Lars Laurin i Slite, en stor och musikalisk släkt.
[33] Pettersson & Bjersby 1988, nr 129-140. Fyra arkivboxar med ytterligare material efter Lars (Lorenz) Paul Engbom förvaras i Läroverks-samlingen på Landsarkivet.
[34] Pettersson & Bjersby 1988: 292
[35] Fredin 1933-2004: XXXIII
[36] Gustaf Johansson, intervju av Gunnar Ternhag för Svenskt Visarkiv 1973-09-22, redigerad och förkortad av förf.
[37] Jakob Karlsson, Uppteckning i ULMA 1768, efter Arwidsson 1989: 62
[38] Citat i Arwidsson 1989:72
[39] Pettersson & Bjersby 1988
[40] Wictor Johansson har i en spännande uppsats granskat Nordergutarnas spelmanslag, deras musik och inflytande på gotländsk folkmusiktradition.carkiv.musikverk.se/www/.../Arvidsson_Alf_red_I-rollen-som-spelman_2009.pdf
[41] Intervju med Nils Jacobsson 11 mars 2017
[42] Gothemboken del 3: 37
[43] Intervju med Leif Olofsson 2017-02-25
[44] Intervju med Nils och Aina Jacobsson 2015-07-24 och 2017-02-25
[45] Intervju med Lennart Andersson 2015-08-10
[46] Intervju med Nils och Aina Jacobsson 2015-07-24 och 2017-02-25
[47] Intervju med Kalle Jacobsson 2105-07-29